

REZERWAT „NIEBIESKIE ŹRÓDŁA” JAKO ATRAKCJA TURYSTYCZNA

Longina Chojnacka-Oźga, Anna Gabryszewska

Streszczenie

Krajobrazowy Rezerwat Przyrody „Niebieskie Źródła” położony jest w dolinie rzeki Pilicy w południowo-wschodniej części Tomaszowa Mazowieckiego. Został utworzony w celu zachowania unikalnych w tej części kraju źródeł krasowych oraz towarzyszącej im roślinności i awifauny.

Rezerwat „Niebieskie Źródła” jest obiektem o dużych wartościach przyrodniczych i atrakcyjnym turystycznie. Ma on szczególne znaczenie dla mieszkańców Tomaszowa i okolic. Jest miejscem wypoczynku i rekreacji oraz elementem estetyzującym miasto. Największą atrakcją są wywierzyska, znajdujące się w rezerwacie. Rezerwat spełnia także ważną rolę przyrodniczą jako ostoja bogatej awifauny, mogącej być zarówno dużą atrakcją dla turystów jak i przyczynkiem do propagowania edukacji przyrodniczej. Niedostateczna promocja Rezerwatu Niebieskie Źródła powoduje postrzeganie go głównie jako atrakcji lokalnej.

Słowa kluczowe: Rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”, turystyka

THE NIEBIESKIE ŹRÓDŁA RESERVE AS TOURIST ATTRACTION

Abstract

The landscape nature reserve Niebieskie Źródła is situated in the valley of Pilica River in the south-east part of Tomaszów Mazowiecki. It was established in order the reserve unique in this part of country the karsts rising springs and the accompanying avifauna and flora.

The reserve Niebieskie Źródła has high nature value and it is the big tourist attraction. It is important particularly for the habitants of Tomaszów and unites. It is place of rest, recreation and it enhances aesthetic values of the city.

The highest attraction for the tourists are karst spring. The reserve has the important role as the habitat of rich avifauna, being highly attractive for the tourists., too. It is also important in the natural education. Insufficient promotion of the reserve entails, it is primarily local attraction.

Key words: The “Niebieskie Źródła” reserve, tourism

Wstęp

Krajobrazowy Rezerwat Przyrody Niebieskie Źródła położony jest w woj. łódzkim, w obrębie Wzniesień Południowomazowieckich, na Równinie Piotrkowskiej. Znajduje się on na prawym brzegu Pilicy, w granicach administracyjnych Tomaszowa Mazowieckiego (pd.-wsch. część miasta).

Rezerwat został utworzony w 1961 r. i obejmuje teren, na którym znajdują się unikalne w tej części kraju wywierzyska krasowe wraz z otaczającą je roślinnością. Podstawowe cele realizowane na terenie rezerwatu to zachowanie tych wywierzysk oraz ochrona towarzyszących im naturalnych biocenoz leśnych, zaroślowych, szuwarowych i wodnych, ze szczególnym uwzględnieniem awifauny. W skład rezerwatu wchodzi baseny wodne z bijącymi źródłami – o powierzchni 0,8 ha, trzy

większe wyspy i sześć małych wysepek o powierzchni 4,08 ha oraz około 22 ha obszarów leśnych. Łączna powierzchnia obszaru objętego ochroną wynosi prawie 29 ha.

Celem pracy było ukazanie walorów turystycznych rezerwatu „Niebieskie Źródła” oraz jego ocena w oczach mieszkańców Tomaszowa Mazowieckiego i turystów. Oceny atrakcyjności turystycznej rezerwatu dokonano w oparciu o ankiety, przeprowadzone w maju 2008 r. wśród 150 respondentów.

Dzieje rezerwatu

Atrakcją rezerwatu, znaną od XVIII w. są wywierzyska, których nazwa zmieniająca się na przestrzeni lat, zawsze nawiązywała do oryginalnej, pięknej barwy wody. Określano je jako Modry Stok, Modre Wody, Błękitna Woda, Błękitne Źródła aż po funkcjonującą dzisiaj – Niebieskie Źródła (Rudź 1980, Sosnowski 1995). W XIX w. stały się celem wycieczek, miejscem niedzielnych wypraw mieszkańców Tomaszowa, którzy „łodzią lub promem przepławiali się przez Pilicę w celu obejrzenia Modrego Stoku.” (Rudź 1980). W 1892 r. zostały zarejestrowane w XII tomie Słownika geograficznego Królestwa Polskiego pod nazwą „Modre Wody”. Wkrótce pojawił się pierwszy, w miarę szczegółowy, opis zarówno samego wywierzyska jak i jego otoczenia (Sosnowski 1995).

Źródła stały się atrakcją dla wielu dostojników państwowych, odwiedzających Tomaszów i okolice. W październiku 1901 r. podziwiał je car Mikołaj II, a w latach międzywojennych były celem wycieczek marszałka J. Piłsudskiego i prezydentów St. Wojciechowskiego i I. Mościckiego (Gabryszewska 2008).

Równocześnie wodę ze źródeł zaczęto promować jako leczniczą i chociaż analizy chemiczne tego nie potwierdzały, to okoliczni mieszkańcy rozpoczęli jej masową eksploatację. Beczkowozы, rozwiozące wodę z wywierzysk aż do lat 40. XX w. zaopatrywały w wodę sporą część Tomaszowa.

W 1928 r. uznano Niebieskie Źródła za zabytek przyrody, ale mimo to w latach 30. pojawiła się pierwsza próba zagospodarowania okolic źródeł – stworzenie tu parku turystyczno-przyrodniczego. W 1936 r. przeprowadzono prace, które gruntownie zmieniły krajobraz wywierzyska – wykopano kanały, utworzono wyspy (dzisiaj noszące nazwy: „Samotnego modrzewia”, „Kacząt” i „Płaczących wierzb”) i zniszczono pierwotną roślinność, wprowadzając dziesiątki gatunków nie związanych z tym siedliskiem. Prace przerwano ze względu na II wojnę, ale dzisiejszy wygląd i kształt „Niebieskich Źródeł”, okolonych trzema dużymi wyspami i wieloma kanałami, jest w dużej mierze efektem wprowadzonych wówczas zmian.

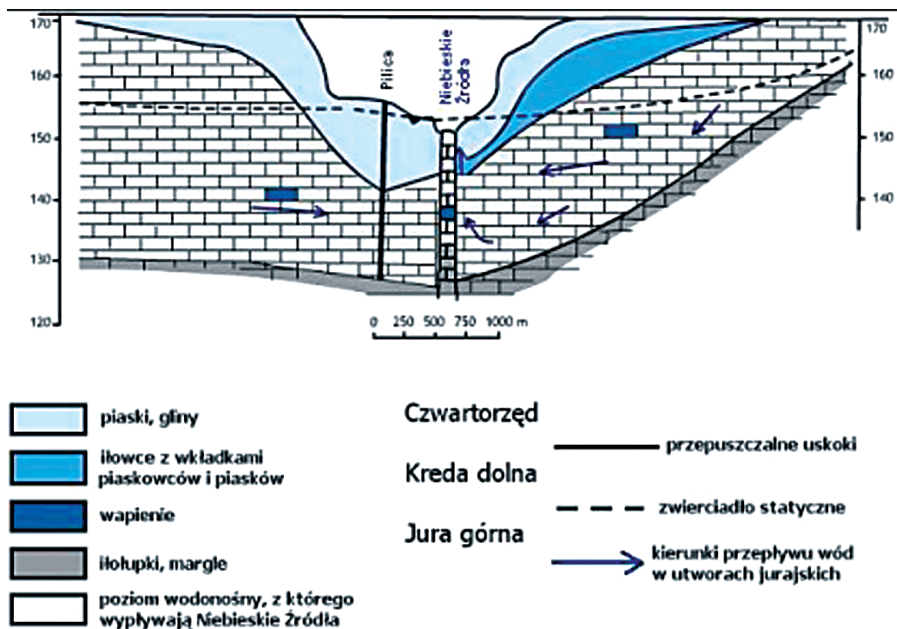
Kolejne decyzje dotyczące tego miejsca prawie doprowadziły do zupełnego zniszczenia źródeł. Wybudowanie w latach 50. w pobliskiej Brzustówce dwóch studni głębinowych, o bardzo dużej wydajności i sięgających warstw wodonośnych „Niebieskich Źródeł”, spowodowało zaburzenie bilansu wodnego źródeł i ich obszaru infiltracyjnego. Doszło do odwodnienia obszaru zasilania Niebieskich Źródeł i w połowie 1961 r. wywierzyska przestały bić. Na pewien czas zaprzestano eksploatacji wody i źródła powoli odnowiły się. Ostatecznie w 1990 r. działalność studni została przerwana i podjęto prace renowacyjne. Oczyszczono cały akwen i usunięto namuły dzięki czemu wody ponownie uzyskały swoją kryształową przezroczystość i wzrosła wydajność wywierzysk.

Geneza i cechy charakterystyczne „Niebieskich Źródeł”

„Niebieskie Źródła” to źródła krasowe, czyli wywierzyska. Przyczyną ich występowania jest budowa geologiczna okolic Tomaszowa Mazowieckiego.

Zalegające płytko w podłożu skały wapienne pocięte są szczelinami i uskokami, w których znikają wody powierzchniowe. Wody te płyną kanałami podziemnymi. Ponorów (miejsz wnikańia wody pod ziemię) jest na tym terenie dosyć duzo.

Wywierzyska Niebieskich Źródeł utworzyły się na skrzyżowaniu dwóch uskoków tektonicznych. Na linii uskoku dochodzi do zatamowania wód podziemnych, spływających z całego obszaru zasilania źródeł. Znajdują one ujście w pionowej szczelinie i pod wpływem ciśnienia wypływają na powierzchnię, gdzie gromadzą się w małej niecce, tworząc niewielki zbiornik wody stagnującej (ryc. 1). Powstałe w ten sposób źródło określane jest jako limnokrenowe. Obszar infiltracyjny zasilający to źródło obejmuje około 400 km² (między Tomaszowem a Sulejowem).

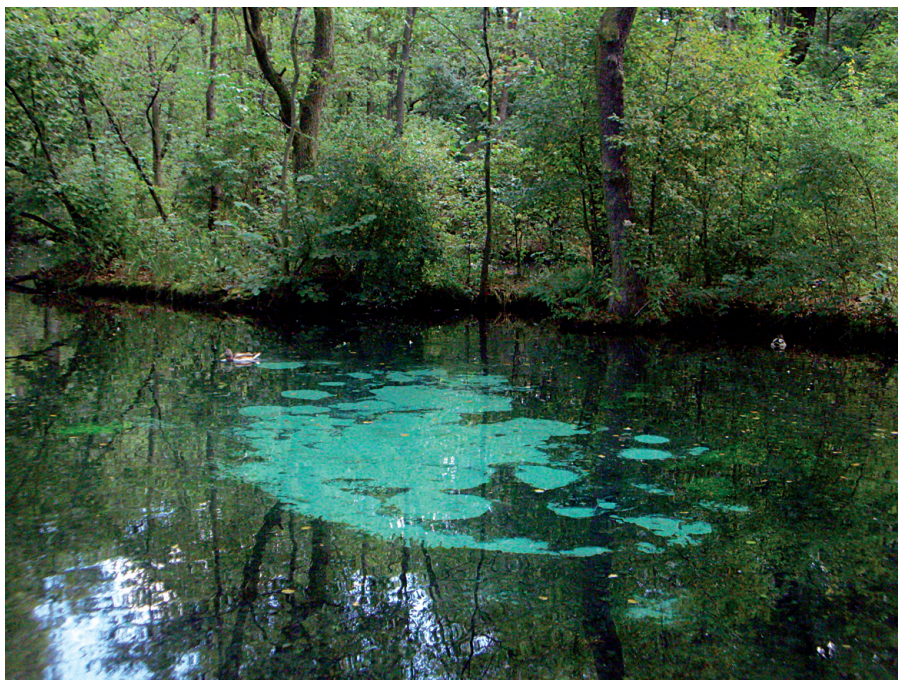

Ryc. 1. Przekrój hydrologiczny w miejscu wypływu źródeł (źródło: www.tomaszow-maz.pl)

Fig. 1. Cross-section at the outflow of hydrological resources (source: www.tomaszow-maz.pl)

Na terenie rezerwatu są trzy wywierzyska, oddzielone od siebie wyspą, w każdym pulsuje po kilkanaście niewielkich, podciśnieniowych ujść wody. Fenomenem tych wywierzysk jest ich barwa: niebiesko-błękitno-zielonkawa. Jest ona efektem rozszczepiania się widma światła dziennego w kryształowo czystej wodzie, wolnej od zanieczyszczeń fizycznych i biologicznych, podścielonej białawym piaskiem dna. Barwa jest pozorna i zmienia się w zależności od pory dnia, stanu pogody, stopnia nasłonecznienia bądź zachmurzenia. Dodatkowo uroku wywierzysku nadaje pulsująca woda, wybijająca z dna piasek, który wygląda jak jasnozielone, drgające plamy (fot.1).

Wywierzyska cechują się niską i najczęściej stałą temperaturą wody, jest to skutkiem wypływu zimnych wód podziemnych. W „Niebieskich Źródłach” temperatura wody limnokrenu (miejsca wypływu) wynosi około 9°C, w otaczającym je akwenu waha się od 6°C zimą do 11°C latem.

Fot. 1. Wywierzyisko w rezerwacie Niebieskie Źródła (fot. A. Gabryszevska)
Photo 1. The karst spring on the reserve Niebieskie Źródła (photo: A. Gabryszevska)

Wydajność wód wynosi obecnie 80 l/s i jest znacznie niższa, niż kiedyś. Cechą charakterystyczną źródeł krasowych jest zmienność wydajności wód, jednak w przypadku „Niebieskich Źródeł” wpływ na te zmiany miała także działalność człowieka. Na początku XX w. źródła cechowały się bardzo dużą wydajnością – 220 l/s, w latach 50. była już niższa (160 l/s), a po uruchomieniu ujęć wody w Brzostówce drastycznie malała, aż do zupełnego zaniku wypływu wód. Podjęte działania przywróciły wypływ wód i ich wydajność stopniowo wzrasta.

Zmniejszający się wypływ i co za tym idzie mniejsza ruchliwość wód spowodowały stopniowy zanik przejrzystości wód, dno limnokrenu stopniowo pokrywał muł i tym samym źródła zaczęły tracić swój główny walor – stąd wynikała potrzeba ich oczyszczania i podjęcia prac renowacyjnych.

Wartości przyrodnicze rezerwatu

Największą atrakcją rezerwatu „Niebieskie Źródła” są wywierzyiska, jednak nieodłącznym elementem krajobrazu są towarzyszące im naturalne biocenozy leśne, zaroślowe, szuwarowe i wodne. Ich unikalna wartość przyrodnicza zdecydowała o włączeniu tego obszaru do europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000, jako specjalny obszar ochrony siedlisk.

Rezerwat cechuje zróżnicowanie siedliskowe. Na siedliskach wilgotnych, na kępach i wyspach występują olsy, a wzdłuż kanału odpływowego las łęgowy. Krawędzie tarasu pradoliny Pilicy porasta natomiast bór wilgotny, bór świeży, a miejscami bór suchy.

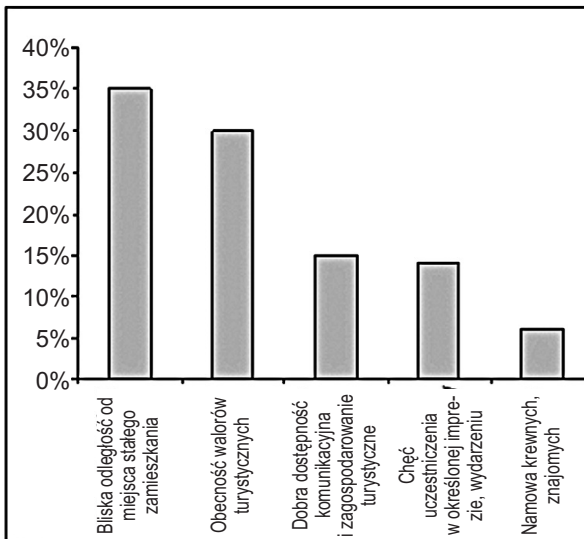
Fot. 2 Kaczki krzyżówki „herbowy” element rezerwatu „Niebieskie Źródła” (fot. A. Gabryszewska)
Photo 2. Ducks – symbol of reserve „Niebieskie Źródła”

Wśród prawie 400 gatunków roślin rezerwatu większość (75%) to gatunki pospolite. Najliczniejszą grupę stanowią trawy porastające brzegi wód i wilgotne kępy. Zróżnicowanie fitocenoz powoduje jednak, że występują tu rzadkie w tej części kraju rośliny takie jak: wierzba czarniawa, rzeżucha niecierpkowa, turówka wonna, grzybień białe, czy paprocie – nasięźrzał pospolity i nercznica grzebieniasta. Bardzo uboga jest natomiast roślinność wodna, co wiąże się głównie z warunkami termicznymi wywierzyisk (Olaček i Tranda 1990).

Rezerwat jest ostoją licznych ptaków (około 75 gatunków). Nieodłącznym, „herbowym” elementem środowiska rezerwatu są przede wszystkim kaczki krzyżówki, będące również dużą atrakcją dla przebywających tu turystów (fot. 2). Na terenie rezerwatu widoczny jest proces synantropizacji tych ptaków. Atrakcją są również liczne łabędzie nieme (Sosnowski 1993). Szczególną wartością awifauny rezerwatu, nie zawsze postrzeganą przez turystów jest różnorodność jej składu gatunkowego. Mimo miejskiego położenia i dużego ruchu turystycznego, rezerwat jest miejscem występowania i gnieźdzenia się ptaków rzadkich m.in. remiza, zimorodka, ohara, gila i krętogłowa (Wojtas 1972).

Krajoznawcze i rekreacyjne funkcje rezerwatu

Teren „Niebieskich Źródeł” od zawsze był dostępny dla wszystkich, wstęp był wolny od jakichkolwiek opłat. Już w XIX w. rezerwat był miejscem niedzielnych wypraw mieszkańców Tomaszowa, udających się tam na spacer i podziwiających źródła. Można więc przyjąć, że począwszy od tego czasu okolice „Niebieskich Źródeł” pełniły funkcje wypoczynkową i krajoznawczą. W okre-

Ryc. 2. Motywy odwiedzania rezerwatu Niebieskie Źródła
Fig. 2. Themes attendance reserve Niebieskie Źródła

się międzywojennym ruch turystyczny systematycznie wzrastał. Było to nie tylko miejsce spacerów Tomaszowian; przyjeżdżały tu wycieczki szkolne i liczni turyści indywidualni (Sosnowski 1995). W latach powojennych źródła nadal były dużą atrakcją turystyczną. Liczba turystów gwałtownie zmniejszyła się dopiero w latach 60., kiedy źródła przestały być. Teren rezerwatu w tym okresie jak i w latach 70. pełnił głównie funkcję wypoczynkową dla mieszkańców Tomaszowa. Dopiero działania podjęte w latach 90. przez Urząd Miasta Tomaszowa, a zwłaszcza prace renowacyjne doprowadziły do ponownego zainteresowania się źródłami jako atrakcji krajoznawczej. Wykreowano nowy wizerunek „Niebieskich Źródeł”. Wytyczono ścieżki dydaktyczne przez rezerwat, pojawiły się tablice informacyjne oraz zadbano o infrastrukturę i czystość tego miejsca. Spowodowało to wzmocnienie ruchu turystycznego, zwłaszcza miejscowego. Rezerwat stał się miejscem wypoczynku i rekreacji Tomaszowian i mieszkańców powiatu tomaszowskiego. Wzrósł także ruch turystyczny przyjezdny. Brak jednak jakichkolwiek danych statystycznych, dotyczących liczby turystów odwiedzających „Niebieskie Źródła”. Przyjmując, że turyści przyjezdni zwiedzają zarówno rezerwat jak i znajdujący się naprzeciwko nich Skansen Rzeki Pilicy (biletowany), można ich liczbę szacunkowo określić na 40-50 tysięcy rocznie.

Atrakcyjność turystyczna „Niebieskich Źródeł”

Oceny atrakcyjności turystycznej rezerwatu dokonano w oparciu o ankietę, przeprowadzoną w maju 2008 r. wśród 150 respondentów. Połowę z nich (75 osób) stanowili młodzi mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego, a drugą połowę osoby odwiedzające region. Ankietowani mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego zgodnie stwierdzili, że rezerwat „Niebieskie Źródła”, a zwłaszcza wywierzyska są największą atrakcją turystyczną ich miasta. Tego zdania było aż 90% respondentów. Zdecydowana większość (75%) stwierdziła jednak, że potencjał rezerwatu jest słabo wykorzystany. Wg 63% respondentów działania władz lokalnych na rzecz promocji „Niebieskich Źródeł” są niewystarczające. Równocześnie 70% ankietowanych pozytywnie oceniło działalność tych władz w zakresie rekultywacji i ochrony rezerwatu, a 68% respondentów stwierdziło, że jego zagospo-

darowanie turystyczne jest coraz lepsze. Turyści odwiedzający ten region w większości pochodzili z woj. łódzkiego: 44% z powiatu tomaszowskiego a 35% z innych powiatów województwa. Większość z nich stwierdziła, że źródła są dużą atrakcją i osobliwością przyrodniczą wartą zobaczenia, jednak motywy ich przyjazdu były różne (ryc. 2).

Dla 35% respondentów motywem przyjazdu była bliska odległość od miejsca stałego zamieszkania, dla 30% natomiast obecność walorów turystycznych. Najczęściej był to pobyt jednodniowy, jedno-dwu godzinny (80% ankietowanych). Zdecydowana większość (80%) odwiedza „Niebieskie Źródła” często, traktując je jako atrakcyjne miejsce do spaceru i spędzenia czasu na łonie przyrody. Połowa ankietowanych jest tutaj przynajmniej kilka razy w roku, a 30% raz w miesiącu i częściej. Tylko 12% respondentów było w rezerwacie po raz pierwszy. Dla większości ankietowanych (60%) podstawowym źródłem informacji o rezerwacie były własne doświadczenia. Z informacji podawanych przez mass-media korzystało zaledwie 4% ankietowanych i tyle samo z wydawnictw turystycznych

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że rezerwat „Niebieskie Źródła”:

- jest obiektem o dużych wartościach przyrodniczych i atrakcyjnym turystycznie;
 - ma szczególne znaczenie dla mieszkańców Tomaszowa i okolic. Jest miejscem wypoczynku i rekreacji oraz elementem estetyzującym miasto;
 - posiada wywierzyska, które są największą atrakcją dla turystów odwiedzających ten region Polski;
 - spełnia ważną rolę przyrodniczą jako ostoja bogatej awifauny, mogącej być zarówno dużą atrakcją dla turystów jak i przyczynkiem do propagowania edukacji przyrodniczej;
- oraz że:
- działania władz lokalnych w zakresie rekultywacji i ochrony wywierzysk zdecydowanie poprawiły jakość wód, które ponownie uzyskały swą kryształową przezroczystość. Również zagospodarowanie turystyczne rezerwatu jest coraz lepsze;
 - niedostateczna promocja rezerwatu powoduje, że jest on postrzegany jako atrakcja przede wszystkim lokalna.

Literatura

- Gabryszewska A. 2008. Atrakcyjność turystyczna Tomaszowa Mazowieckiego i okolic. Praca licencjacka wykonana na Międzywydziałowym Studium Turystyki i Rekreacji SGGW, Warszawa.
- Ołaczek R., Tranda E. 1990. Z biegiem Pilicy. Przyroda Polska.
- Rudź W., 1980. Tomaszów Mazowiecki. Dzieje Miasta, Oświata i życie kulturalne do 1880 r. Wyd. PWN, Warszawa.
- Sosnowski J. 1993. Ptaki miasta Tomaszowa Maz. Z cyklu przyroda miasta, z.2.
- Sosnowski J. 1995. Niebieskie Źródła-Groty. Informator turystyczny. Tomaszów Maz.
- Szymański M. i J. 2003. Tomaszów. Spała. Inowłódz. Informator turystyczny, Łódź.
- Wojtas F. 1972. Fauna Niebieskich Źródeł, Zeszyty Naukowe UŁ, seria II, z. 46.

Longina Chojnacka-Ozga

Anna Gabryszewska

Wydział Leśny SGGW

longina_Chojnacka_Ozga@sggw.pl